

ایران در زمان احمد شاه و جنگ جهانی اول

تهران - میدان تویخانه، ابتدای لاله‌زار (سال ۱۲۹۰ ش.)

اوضاع کشور در دوره نیابت سلطنت

پس از به سلطنت رسیدن احمدشاه، چون وی به سن قانونی نرسیده بود رئیس ایل قاجار نیابت سلطنت او را به عهده گرفت. در این زمان، مجلس برای اداره امور مالی و نظامی کشور تعدادی کارشناس از کشورهای آمریکا و سوئد را به خدمت گرفت. دولت‌های روسیه و انگلستان مخالف این اقدام بودند؛ به همین دلیل، روسیه با تهدیدهای شدید خواستار اخراج کارشناسان آمریکایی از ایران شد. مجلس در برابر فشار روس‌ها تسلیم نشد اما دولت با تعطیل کردن مجلس، خواسته روس‌ها را پذیرفت. پس از تعطیل شدن مجلس، روسیه در شمال و انگلستان در جنوب کشور دست به تجاوز و ظلم و ستم زدند. از جمله اینکه روس‌ها عده‌ای از اهالی خراسان و آذربایجان را به دار آویختند و مرقد حضرت امام رضا (ع) را به گلوله بستند.

پادشاهی احمدشاه

سرانجام در سال ۱۲۹۳ ش. احمدشاه به سن قانونی رسید و رسماً تاج‌گذاری کرد. او فردی کم تجربه بود و در اداره امور کشور نقش مهمی نداشت. علاوه بر این، اختلافات شدید مشروطه خواهان و دخالت‌های آشکار روسیه و انگلستان در امور داخلی ایران، موجب آشفتگی وضع کشور شده بود.

نام شاه	زمان حکومت
۱- آقا محمد خان	(۱۲۱۰-۱۲۱۱ق) (۱۱۷۴-۱۱۷۵ش)
۲- فتحعلی شاه	(۱۲۱۱-۱۲۵۰ق) (۱۱۷۵-۱۲۱۳ش)
۳- محمد شاه	(۱۲۵۰-۱۲۶۴ق) (۱۲۲۶-۱۲۲۷ش)
۴- ناصرالدین شاه	(۱۲۶۴-۱۳۱۳ق) (۱۲۲۶-۱۲۷۵ش)
۵- مظفرالدین شاه	(۱۳۱۳-۱۳۲۴ق) (۱۲۷۵-۱۲۸۵ش)
۶- محمد علی شاه	(۱۳۲۴-۱۳۲۷ق) (۱۲۸۵-۱۲۸۷ش)
۷- احمد شاه	(۱۳۲۷-۱۳۴۴ق) (۱۲۸۷-۱۳۰۴ش)

شیخ محمد خیابانی

* میرزا کوچک خان جنگلی

در این میان، گروه‌هایی از مردم که خواهان استقلال کشور و اصلاح امور بودند، به مبارزه علیه بیگانگان و وابستگان آنها برخاستند. شیخ محمد خیابانی، محمد تقی خان پسیان و میرزا کوچک جنگلی از جمله رهبران این گروه‌ها بودند.

تشدید رقابت‌های استعماری و جنگ جهانی اول

ظهور قدرت‌های جدید اروپایی: در قرن ۱۹م. جهان عرصه رقابت‌های استعماری دولت‌های انگلستان، روسیه و فرانسه بود اما در اوایل قرن ۲۰م. قدرت‌های جدیدی همچون آلمان، ایتالیا و امپراتوری اتریش - مجارستان سر بر آوردند و با کشورهای سابق برای به دست آوردن مستعمرات و کسب منافع اقتصادی به رقابت پرداختند.

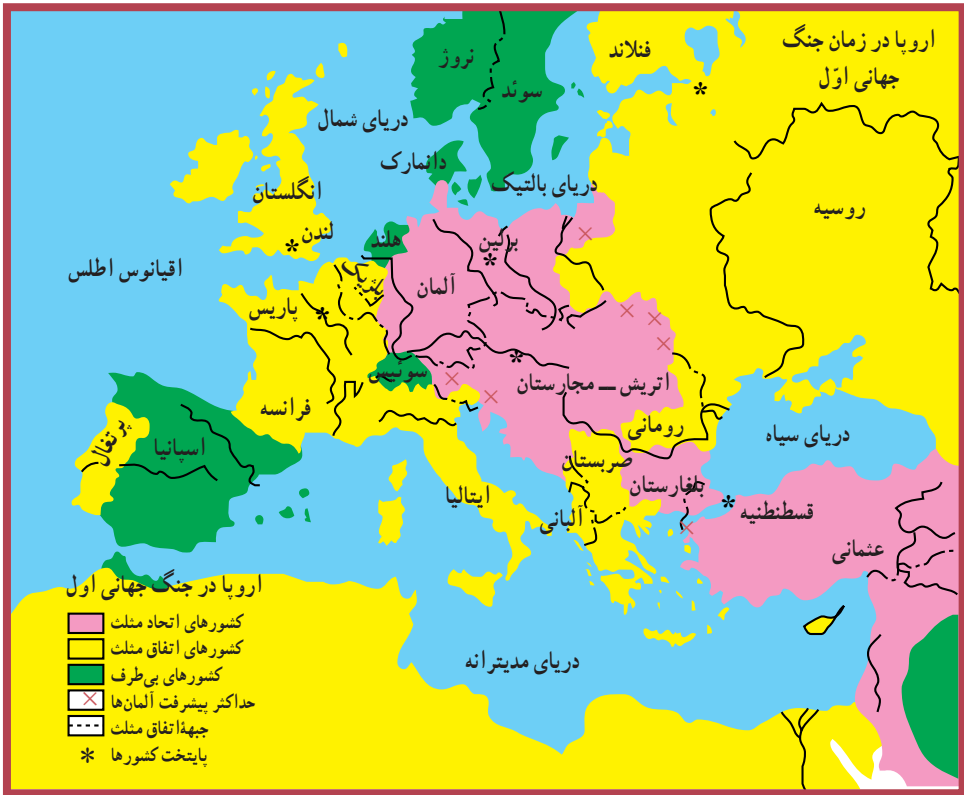
توافق روسیه و انگلستان برای تقسیم ایران: به دنبال ظهور قدرت‌های استعمارگر جدید در اروپا، دولت‌های انگلستان، فرانسه و روسیه تصمیم گرفتند به رقابت‌های خود پایان دهند. به همین منظور، انگلستان و روسیه قراردادی به نام «قرارداد ۱۹۰۷» را منعقد و بر اساس آن، ایران را به سه منطقه تقسیم کردند: قسمت‌های شمالی ایران منطقه نفوذ روسیه، جنوب شرقی ایران، منطقه نفوذ انگلستان و مرکز ایران منطقه بی طرف شناخته شد.

جنگ جهانی اول: از آنجا که قدرت‌های استعمارگر قدیمی اروپا حاضر نبودند بخشی از مستعمرات خود را به قدرت‌های نوظهور اروپا واگذار کنند، دو طرف در مقابل یکدیگر صف‌آرایی کردند. در یک طرف آلمان، ایتالیا و اتریش – مجارستان قرار داشتند که به اتحاد مثلث یا متحدین معروف شدند و در سوی دیگر انگلستان، روسیه و فرانسه قرار گرفته بودند که به اتفاق مثلث یا متفقین مشهور شدند.

نقشه تقسیم ایران به سه منطقه براساس قرارداد ۱۹۰۷

۱- یک سال پس از شروع جنگ، ایتالیا از صف متحدین خارج شد و به متفقین پیوست.

در سال ۱۹۱۴ م. جنگ جهانی اول میان این دو گروه از کشورهای اروپایی در گرفت. ابتدا متحدین به پیروزی‌هایی دست یافتند اما در نهایت، متفقین در جنگ پیروز شدند. طی چهار سال جنگ جهانی اول میلیون‌ها انسان کشته، زخمی یا آواره شدند و ویرانی‌های زیادی به بار آمد.

استفاده از هواپیمای جنگی برای نخستین بار در جنگ جهانی اول

ایران در جنگ جهانی اول: با وجودی که در ابتدای جنگ جهانی اول، دولت ایران اعلام بی‌طرفی کرد، اما متفقین بی‌طرفی ایران را نادیده گرفتند. روسیه و انگلستان یک سال بعد از آغاز جنگ جهانی اول، توافق کردند که ایران را به دو منطقه شمال و جنوب تقسیم کنند. هر دو کشور، مناطق تحت نفوذ خود را اشغال کردند تا از نفوذ متحدین در ایران جلوگیری کنند و از تمامی منابع و امکانات ایران به سود خویش در جنگ بهره گیرند.

گرچه حکومت قاجار اراده و توان ایستادگی در برابر اشغالگران را نداشت، اما گروه‌هایی از مردم در نواحی جنوبی ایران مانند تنگستانی‌ها و دشتستانی‌ها به رهبری رئیس‌علی دلواری در برابر متجاوزان ایستادند و با ایثار و از خود گذشتگی ضربه‌های سختی به نیروهای انگلیسی وارد کردند. بر اثر این جنگ، بسیاری از مردم ایران به خاطر سیاست انتقال آذوقه، توسط نیروهای روسی و انگلیسی گرفتار قحطی شدند و جان سپردند.

افسران انگلیسی مستقر در ایران
در دوران جنگ جهانی اول

مردم قحطی‌زده ایران در دوران
جنگ جهانی اول

پرسش و جست و جو

- ۱- نتیجه تهدید روس‌ها مبنی بر اخراج کارشناسان آمریکایی از ایران چه بود؟
- ۲- چرا پس از تاج‌گذاری احمدشاه اوضاع کشور آشفته‌تر شد؟
- ۳- قیام‌هایی نظیر قیام میرزا کوچک‌جنگلی یا شیخ محمد خیابانی به چه منظوری صورت گرفت؟
- ۴- چرا انگلستان و روسیه در قرارداد ۱۹۰۷ تصمیم به تقسیم ایران گرفتند؟
- ۵- علت اصلی بروز جنگ جهانی اول چه بود؟
- ۶- درباره سرانجام میرزا کوچک‌جنگلی گزارشی بنویسید.
- ۷- جدول زیر را کامل کنید :

اتحاد مثلث	اتفاق مثلث
.....
.....
.....

فعالیت تکمیلی

– علت اصلی بروز جنگ جهانی اول را بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

سقوط حکومت قاجار و تأسیس سلسله پهلوی

تلاش انگلستان برای سلطه کامل بر ایران

در اواخر جنگ جهانی اول، انقلابی^۱ در روسیه رخ داد و دولت جدید این کشور، نیروهایش را از ایران خارج کرد. نیروهای انگلیسی به سرعت نواحی تحت اشغال روسیه را به اشغال خود درآوردند. انگلستان در صدد بود با سوء استفاده از موقعیت پیش آمده، ایران را به طور کامل زیر سلطه خود درآورد؛ به همین منظور، قراردادی را موسوم به قرارداد ۱۹۱۹ با وثوق الدوله، نخست‌وزیر ایران، منعقد کرد.

براساس قرارداد ۱۹۱۹، ایران از لحاظ نظامی، سیاسی و اقتصادی به طور کامل به انگلستان وابسته می‌شد. بر اثر مخالفت شخصیت‌های مبارز و آزادی‌خواه نظیر آیت‌الله مدرس و شیخ محمدخیابانی، قرارداد مذکور به نتیجه نرسید. بعد از این مخالفت‌ها، دولت انگلستان تصمیم گرفت از طریق اجرای کودتای نظامی، حکومتی وابسته به خود در ایران برسر کار آورد.

کودتای ۱۲۹۹

انگلیسی‌ها برای اجرای سیاست استعماری جدید خود، سیدضیاءالدین طباطبایی^۲ و رضاخان^۳ را در نظر گرفتند. آنان در صدد برآمدند تا سیدضیاء را به عنوان نخست‌وزیر به احمدشاه تحمیل کنند؛ بدین منظور، در سوم اسفند سال ۱۲۹۹ نیروهای تحت فرمان رضاخان از قزوین به تهران آمدند و احمدشاه را وادار کردند تا سیدضیاء را به نخست‌وزیری منصوب کند. رضاخان نیز به عنوان فرمانده کل قوا تعیین شد. این اولین گام انگلستان برای تشکیل حکومت مورد نظر خود در ایران بود.

۱- در نوامبر ۱۹۱۷، مردم روسیه از طریق انقلاب، حکومت تزاری را سرنگون کردند و به دنبال آن حکومتی کمونیستی بر سرکار آمد. پس از آن، روسیه به «اتحاد جماهیر سوسیالیستی شوروی» تغییر نام داد.

۲- سیدضیاءالدین طباطبایی در آن زمان مدیر روزنامه رعد بود و به دولت انگلستان گرایش داشت.

۳- رضاخان در آن زمان با درجه سرهنگی (میرینج) فرمانده تیپ قزاق بود.

حکم می‌کنم [بیانیهٔ رضا خان پس از کودتا]
مادهٔ اوّل: تمام اهالی شهر تهران باید ساکت و مطیع احکام نظامی باشند.

مادهٔ دوم: حکومت نظامی در شهر برقرار و از ساعت هشت بعدازظهر، غیر از افراد نظامی و پلیس مأمور انتظامات شهر، کسی نباید در معابر عبور کند.

مادهٔ سوم: کسانی که از طرف قوای نظامی و پلیس مظنون به مخلّ آسایش و انتظامات واقع شوند، فوراً جلب و مجازات سخت خواهند شد.

مادهٔ چهارم: تمام روزنامه‌جات ... اوراق مطبوعه تا موقع تشکیل دولت به کلی موقوف و به حسب حکم و اجازه که بعد داده خواهد شد باید منتشر شوند.

رئیس دیویزیون (لشکر) قزاق اعلیحضرت اقدس شهریاری و فرماندهٔ کل قزاق - رضا

* احمدشاه، رضاخان و تعدادی از کارگزاران حکومتی

میدان توپخانه (امام خمینی کنونی) شهر تهران در دوران رضاشاه

تغییر سلطنت

رضا خان در سال ۱۳۰۲ ش. با پشتیبانی انگلستان نخست‌وزیر شد. پس از آن، فعالیت وسیعی را با هدف تصاحب کامل قدرت آغاز کرد.

بی‌کفایتی حکومت قاجار و گسترش ناامنی و هرج و مرج در کشور موجب ناامیدی و نارضایتی مردم از احمدشاه شده بود. رضاخان و طرفدارانش از این شرایط نهایت استفاده را بردند. او خود را مردی وطن‌پرست، اصلاح‌طلب و حافظ امنیت معرفی کرد.

سرانجام در آبان ۱۳۰۴ مجلس شورای ملی با وجود مخالفت شدید آیت‌الله مدرس و دکتر مصدق، احمدشاه قاجار را برکنار کرد و حکومت موقت را به رضا خان سپرد. اندکی بعد مجلس مؤسسان^۱ با تغییر قانون اساسی، سلطنت ایران را به رضاخان واگذار کرد.

رضاشاه در اوج قدرت: دوران پادشاهی رضاشاه، اوج سخت‌گیری و دیکتاتوری در تاریخ معاصر ایران است. حکومت رضاشاه از طریق ارتش و نیروی پلیس، جوی از خفقان، ترس و سرکوب به‌وجود آورده بود. منتقدان و مخالفان رژیم سرنوشتی غیر از اعدام، زندان یا تبعید نداشتند، حتی دوستان و حامیان شاه نیز از سوءظن و خشم او در امان نبودند.^۲

تمامی مقام‌های حکومتی اعم از اعضای هیئت دولت و نمایندگان مجلس شورای ملی، تابع و مطیع شخص شاه بودند و در اداره امور کشور اختیاری از خود نداشتند.

سیاست مذهبی رضاخان قبل از سلطنت و در دوران سلطنت: رضاخان قبل از رسیدن به

* رضاخان در میان جمعی از فرماندهان نظامی

۱- مجلس مؤسسان: مجلسی بود که برای تغییر قانون اساسی تشکیل می‌شد.

۲- عبدالحسین تیمورتاش، علی‌اکبر داور و سردار اسعد بختیاری که نقش مؤثری در به قدرت رسیدن رضاخان داشتند، بعدها مورد خشم و غضب شاه قرار گرفتند و به دستور او نابود شدند.

پادشاهی، سعی در جلب حمایت روحانیت داشت و حتی به دیدار روحانیان قم می‌رفت و خود را در نظر آنان فردی دیندار معرفی می‌کرد. وی با این کار توانست حمایت گروه‌هایی از مردم را به سوی خود جلب کند. اما زمانی که به سلطنت رسید، دین را مانع پیشرفت کار خود دانست. از جمله اقدامات او در این زمینه، وادار کردن زنان به کنار گذاشتن حجاب بود که با مقاومت مردم و درگیری آنان با مأموران رضاخان روبه‌رو شد. از آن جمله، قیام خونین مردم مشهد در مسجد گوهرشاد در سال ۱۳۱۴ ش. بود که به گلوله بستن مسجد و کشتار جمع زیادی از مردم منجر شد. این‌گونه اقدامات و سرکوبگری‌ها موجب شد تا کارهای دیگر رضاشاه نظیر ایجاد دانشگاه و احداث راه‌آهن نیز مورد استقبال مردم قرار نگیرد؛ زیرا آنها نیز در جهت منافع بیگانگان بود؛ از جمله، احداث راه‌آهن جنوب به شمال کشور به درخواست انگلیسی‌ها و برای انتقال تجهیزات و مقابله احتمالی با روسیه صورت گرفت.

شهادت آیت‌الله مدرّس

آیت‌الله سیدحسن مدرّس از جمله علمای بزرگی بود که در طول حیات خویش دست به مبارزه‌ای بی‌گیر با استبداد و استعمار زد. پس از فتح تهران و گشایش دوباره مجلس شورای ملی، مراجع نجف که مدرّس را شخصیتی صاحب صلاحیت در امور مذهبی و سیاسی می‌دانستند، به او و چندتن دیگر مأموریت دادند تا طبق متمم قانون اساسی به عنوان مجتهد طراز اول در جلسات مجلس شرکت کنند و بر مصوّبات آن نظارت داشته باشند. با آشکار شدن شخصیت مردمی مدرّس، مردم

شهید آیت‌الله سیدحسن مدرّس

شهر تهران در چند دوره ایشان را به عنوان نماینده خود در مجلس شورای ملی انتخاب کردند. مدرّس در تمام دوره‌های نمایندگی خود، با استبداد و نفوذ بیگانگان به مبارزه پرداخت و همه‌جا از حقوق مردم حمایت کرد. پس از به قدرت رسیدن رضاشاه، مدرّس که می‌دانست انگلیسی‌ها او را به قدرت رسانده‌اند با وی سخت به مخالفت برخاست؛ به همین جهت، به دستور رضاشاه مدرّس را شبانه در خانه‌اش دستگیر و به خواف^۱ تبعید کردند. مدرّس بعد از نه سال و اندی تحمل تبعید و زندان، سرانجام در سال ۱۳۱۶ ش. به دستور رضاشاه به شهادت رسید.

- ۱- دولت انگلستان برای تسلط کامل بر ایران در دوران بعد از جنگ جهانی اول، چه اقداماتی انجام داد؟
- ۲- قرارداد ۱۹۱۹ چه پیامدی برای ایران به دنبال داشت؟
- ۳- انگیزه و هدف دولت انگلستان از کودتای ۱۲۹۹ چه بود؟
- ۴- تأثیر شرایط سیاسی و اجتماعی ایران در به قدرت رسیدن رضا خان را شرح دهید.
- ۵- رضاخان چگونه به سلطنت رسید؟
- ۶- سیاست مذهبی رضاخان را قبل از رسیدن به سلطنت و در دوران سلطنت مقایسه کنید.
- ۷- حوادث مهم ایران را که در این درس خواندید، به ترتیب بنویسید.
- ۸- فعالیت‌های سیاسی و مبارزات شهید مدرس را در سه سطر بنویسید.

فعالیت تکمیلی

– نقش عوامل خارجی و داخلی را در سقوط حکومت قاجار و به قدرت رسیدن رضا شاه بررسی کنید.

.....

.....

.....

.....

.....